

Bozók Ferenc

Rideg Sándor karizmája

„Hazafelé menet elgondolkoztam a világ során. Tudom én jól, az a baja a világnak, hogy nem a tehénpásztorok kormányozzák. Ha én valamikor miniszter leszek, mindent visszájára fordítok. A csőztől elveszem a bunkósbotot, a revolvert szintén a saját derekamra kötöm. A pofonokat végleg eltiltom. Aki vét a törvény ellen, azt fölpofoztatom a bakterral. Az ország vászontarisznyájára lakatot tétetek, nehogy kilopják belőle a pénzt. Konc bácsi minisztertanácsos lesz a tudománya miatt. Ha pedig ő lesz a tanácsos, jó lett volna megkérdezniem tőle, hogy mikor leszek miniszter, mert egyrészt az éppen nekem való hivatal, másrészt meg úgy se akarok sokáig itt maradni ennél a bakternál. Ha én leszek a fő, nem lesz panasza a szegény embernek, mert még a Bundás kutyának is akkora pampuskát juttatok, mint a két öklöm. Törvénybe iktatom, hogy palacsintán köll élni a tehénpásztornak.”

(Indul a bakterház)

Rideg Sándor karizmája a beszéd volt. Pontosabban az elbeszélés, a valóságból és fantáziából kevert meseszöveg. Szókarizmának nevezhetnénk ezt más néven. Nem iskolázottság és nem olvasottság érlelte kiváló epikusává. Az utcán vagy parlagon talált témákat saját fantáziájával kiegészítve alakította élvezetes és az élőbeszéd adomás sajátosságai ellenére is kerek, egész alkotásokká. *„Poeta non fit, sed nascitur. Költővé nem válik senki, annak születni kell.”* Ezt tartja a jól ismert Horatius-mondás. Van azonban olyan latin mondás is, hogy *Poeta nascitur, orator fit*. Azaz: A költő születik, de a szónok, vagy a beszélő azzá lesz. Mármost képzés útján. Márpedig Rideg Sándor ennek is cáfolata. Hogy stílusos legyenek: *Exceptio probat regulam. A kivétel erősíti a szabályt*. Rideg Sándor, az őstehetség, az autodidakta, a született elbeszélő márpedig ritka kivétel. Szókincse és páratlan fantáziája nem következik nyílegyenesen azokból a munkákból, melyeket végzett és abból a felnövelő közegből, amelyből származott. Inkább csak táplálkozik, mint következik. Tudjuk, csikós volt, vöröskatona vagy éppen MÁV-altiszt, vagy pék. Élete azonban olyan változatos és izgalmas, hogy volt honnan témát meríteni. Akár saját regényalakjai egyike is lehetne. Pontosabban fogalmazva, mindegyik művének főhőse lehetne ő. Ki az az ő? Hát természetesen Regös Bendegúz, az *Indul a bakterház* kis hőse. B. Nagy László, *A magyar irodalom története 1945–1975-ig* című tanulmánykötetben így ír: *„Rideg Sándor (1906–1966) önéletrajzi elemekben bővelkedő epikáját nemcsak sokszínű, izés nyelve teszi jelentőssé, nem is önmagának tömörszerű regényalakká formálása, hanem az, hogy műveiben az egyes ember sorsa törté-*

nelmi és társadalmi jelentőségűvé mélyül. (...) Legjobb alakjainak kor formálta arcvonásaiban felsejlik az időhöz nem kötött, a szociológiailag determinált hősből megjelenik az önmagát minden mélységből felküzdő prométheuszi ember.” Dacos és makacs kiemelkedni vágyása és szellemi éhsége már gyermekkorában is megvolt benne. A *Tűzpróba* című regény talán egyik legizgalmasabb története az, ahogyan kiskolásként megtanult olvasni. Tanítója, egy csizmás goromba ember arany cífrázatú imakönyvet ígért jutalmul annak a kiskololásnak, aki nebulói közül leghamarabb megtanul önszorgalmából, a tanító segítségével nélkül olvasni. Rideg Sanyika három hét alatt, fanatikus szorgalommal és töretlen makacssággal meg is tanulta a betűk tudományát. Ezt írja: „A tanítóm kinyitotta a szekrényt, amelyben a gyerekek elkobzott parittyáit és más kincseit tartogatta, s kivette belőle az imakönyvet. Gondosan lefújálta róla a port, és hosszabb dicsérő szavak után kezembe adta az aranycífrázatú imakönyvet. A könyv tábláján színes aranyvirágok nyíltak. A nyomtatott betű ezzel igazi szentséggé vált kezemben, s mind a mai napig elválhatatlan társam és barátom maradt.” Ez a nap, a kisfiú megdicsőülésének és megvilágosodásának napja mégsem volt azonban tündérmesébe illően álomszép. Inkább saját regényeibe illő. Az imakönyv miatt rá irigykedő osztálytársai iskola után meg akarták verni, de ő kitépte magát a gyermekkarok közül és hazaszaladt. Az olvasás tudományát tehát már kisdiaökként rajongásig megszerette, de mégsem lett stréber diák, iskolába nem szeretett járni, rosszul viselte a kötöttséget. Erről a *Tűzpróba*-ban ezt írta: „Például iskolába járni sose szerettem. Ott unatkoztam legtöbbet, és éppen az unalom érzését nem tudtam elviselni. Például neveltlenségem és korán kifejlődött keménységem miatt én voltam a kiskolai gyereknépség bandafőnöke.” Ekkortájt minden álma az volt, hogy igazi utcai kapcabetyár, félelmetes haramia lehessen. Írói öntudatra ébredése, belépése a magyar irodalomba fantasztikus, szinte lélegzetelállító. Tulajdonképpen tehetségének felismerését rendkívüli körülménynek, egy vallatásnak köszönheti. Hetényi Imre főkapitány-helyettes, a politikai rendőrség vezetője hallgatta ki éppen Rideg Sándort, aki illegális kommunista tevékenységgel, tiltott röplapok nyomtatásával vonta magára a politikai rendőrség figyelmét. Mindez 1927-ben történt. Meg kell jegyeznünk, hogy az irodalmi műveltséggel bíró Hetényi elég lekezelően kezdte Rideg Sándor kihallgatását. Erre volt is oka, mert ekkor Rideg még valóban alacsony iskolázottságú munkás volt. A kihallgatás közben azonban Rideg Sándor olyan színes és fantáziagazdag válaszokat adott, hogy Hetényi teljesen elképedt. Olyannyira, hogy el sem hitte Rideg Sándorról azt, hogy egyszerű kétkezi ember. Azt gyanította, hogy komolyan kvalifikált értelmiségi kommunista, aki csupán elszínészkedi az egyszerű, faragatlan embert. Hetényi Imre ezt diktálta a kihallgatási jegyzőkönyvbe: „Rideg Sándornak remek nyelve és stíluskészsége van. Akár író is lehetne belőle.” Ez meglehetősen rendhagyó irodalmi pályakezdés és különös motiváció, hogy a vallatótiszt ösztönzi az irodalmi pálya felé a letartóztatott, vallatott személyt. Maga a szituáció, vagyis a rendőri felügyelet és a kihallgatás nem volt számára szokatlan, hiszen illegális kommunista propagandatevékenység miatt 1925 és 1944 között harmincnál többször volt letartóztatás alatt. Aztán az első igazi világirodalmi impulzus az irodalmi tevékenység felé Henri Barbusse *A tűz* című regénye volt, melyet Faludy György fordított magyarra. Barbusse a világirodalomban talán Solohovnak lehet-

ne a rokona. Az emberi kiszolgáltatottságról és az első világháború testet és lelket megnyomorító lenyomatáról írt. Regényének franciaországi megjelenése után levelek ezreit kapta a háborút átélt közkatonáktól, akik megköszönték neki, hogy róluk írt, hogy kiírta az ő fájdalmaikat. Rideg Sándor nem háborús regényeket írt, de ő is úgy emeli fel magasba az egyszerű emberek szenvedését, mint a konzekrált ostyát. Rideg autodidakta volt, a népmesékben a legkisebb fiú, a szegénylegény, aki elindul szerencsét próbálni. Autodidakta, akár sokan a magyar irodalomban, de amíg például Kassák, a lakatosból lett író már életének húszas éveiben publikált, addig Rideg Sándor első regénye, az *Indul a bakterház* 40 esztendőskorában jelent meg. Olyan kivételes, verbális elbeszélő volt, hogy Devecseri Gábor azt mondta róla: „Hátradől a széken, iszogat egy-két korty bort, és tökéletes novellák csorognak le a szája szegletén.” Páratlan mesélőkedve és kivételes humora igen népszerűvé tette. Elbeszéléseiben és regényeiben tetten érhetők a Duna–Tisza közének különféle nyelvjárásainak szavai és sajátos szófordulatai, valamint a budapesti jassz nyelv és proletárargó és a fantasztikus, mással össze nem téveszthető, parasztsóból és proliból kevert kópés humor. Ösztönös, epikus östehetség volt tehát, aki kiválóan egészítette ki a paraszti világban szerzett élményeket és verbális parasztanekdotákat saját briliáns fantáziájával. Így ír a *Tűzpróba* című regényében az élményekről és az érzékenységekről, amelyek őt nagy epikusává nevelték: „Az élmények, érzések s álomlátások sokaságát jelentette számomra a puszta, a benne élő emberek s a bujkáló mesék, melyek megtörtént valóságában mindenki hitt és én is hittem. Ott álltam esténként a ház előtt, ahol munka után gyülekezni szoktunk, és hallgatóztam.” A *Népszavába* küldte legelső elbeszéléseit, de ekkoriban még a helyesírással is komoly gondjai voltak, noha a helyesírási hibákkal szeplőzött elbeszéléseket már lélegzetelállítóan értékesnek és izgalmasnak találták a *Népszava* szerkesztői. Az első országosan ismert magyar író, aki felfigyelt Rideg Sándor írásaira, Zilahy Lajos volt, aki teret biztosított elbeszéléseinek mindkét általa szerkesztett lapban, a *Magyarország* nevű napilapban és a *Híd*-ben, amely hetilap volt. Népszerűségét a már említett *Indul a bakterház* című regénye tartja életben mindmáig, ezért a nem mindig hálás utókor „egykönyvű szerzőként” tartja számon. Ezt a könyvet, illetve a könyvhöz kapcsolódó finoman játékos, derűs érzéseket sajnos manapság beárnyékolja a lakóhelyemhez közeli Veresegyházán élt Olvasztó Imre tragikus öngyilkossága, aki gyermekszínészként a regényből készült, Mihályfy Sándor által rendezett filmadaptáció kópéját, Regös Bendegúzt alakította. Kevésbé irányul már figyelem az *Indul a bakterház* azon kívüli műveire, a maga korában jelentősnek számító alkotásokra, például az *Urak országában* című kötet novelláira, vagy a *Sámson* és a *Daruszegi vásárnapok* című regényekre. Pedig ezekben a művekben is ugyanaz a lebilincselő mesészöveg olvasható, ami az *Indul a bakterház*-ban. Mesélési kedve már-már Krúdyéhoz hasonló. Lényeges különbség azonban, hogy Krúdy urbánusabb és elegánsabb, Rideg rusztikusabb. Az étkezés spiritualitását mindenestre Krúdyhoz hasonló színességgel írta le. Zalka Miklós, aki katonaként ismerte, az *Ezredvég* III. évfolyamának 2. számában így emlékszik vissza egy Rideg Sándorral történt beszélgetésre, melyben Rideg hitet tett a katonaság alatt a bagulyás mellett. Tényleg, mintha Krúdyt olvasnánk: „Házigazdánk, a kultúr-felvilágosító – akkor így nevezték

– tiszt elvezetett bennünket a tábori konyhába. Nagy üstökben rotyogott a menázszi. Rideg némi csalódással vette tudomásul, hogy nem bagulyást, még csak nem is gulyást, hanem lebbencslevest és rizses húst kapunk ebédre. Összevonta szemöldökét.

– A katonának gulyás dukál. A jó gulyásban minden van, ami erőt ad, azon felül ízletes. Amde a bagulyás még a gulyásnál is előbbre való eledel. Jó gulyást, meg bagulyást csak a hadsereg szakácsai készítenek, mivel a marha minden porcikáját belefőzik az ételbe.”

Mínta afféle „paraszt Krúdy” mesélné a fenti adomát. Mesélőkedvére jellemző továbbá, hogy magában a mese műfajában is kipróbálta magát, erről tanúskodik például *A szegény ember és az ördög* című meséje. Rideg Sándor a régmúlt idők népi mesélőinek 20. századi utódja, aki köré a tűz mellett vagy a kukoricafosztáskor odagyúlt a lokális közösség és hallgatta a paraszti, iskolázatlan, de elképesztően tehetséges történeteket, ahol a történetmondásban a verbális hagyomány és a mesélő aktuális fantáziája keveredett. Rideg Sándor nemcsak a kihallgatótiszt előtt, de például kiskatonák előtt is bizonyította verbális előadói zsenialitását. Devecseri Gábor a *Lágymányosi istenekben* megjegyzi, hogy egy alkalommal kiskatonához hívták Rideg Sándort, népművelő szándékkal, afféle író-olvasó találkozóra. A kiskatonák ezt elég durcásan vették tudomásul, mert ez a nem túl izgalmasnak ígérkező program a kimenőjük rovására ment. De amikor elkezdte felolvasni nekik *A tükrösszívű huszárt*, nagyon magával ragadta hallgatóságát. Ezek a bakának besorozott egyszerű parasztfiúk lelkesen hallgatták. Így ír erről Devecseri: „Mert soha olyan átváltozást! A tükrösszívű huszárt olvasta fel. Már a harmadik mondatnál, már a másodiknál olvadt le az arcokról a jégkéreg, olvadtak szét az arcok maguk is, szaladtak fülig a szájak, lett végül a jégdermedésből tavaszi áradás. (...) Hallgatták volna három nap, három éjen át.” Ez a mesélőkedv és anekdotázó hajlam, amely permanensen jelen van minden regényében és elbeszélésében, szinte mindig valamiféle példabeszéd igyekszik lenni. Píldabeszéd a mélyszegénység és küzdelmes emberi élet közepette is a derű és a morális lábön maradás követelményéről, még akkor is, ha a cselédházakban a világosság hívatlan vendég. Alapélménye az ember ösztönös és kamaszos lázadása az embertelen, testet és lelket nyomorító sors ellen. Életében először ösztönösen, majd a felnőttkorba érve egyre tudatosabban jelenik meg a parasztfiú szellemi felemelkedésének az a vágya, melyet sokan megírtak már a magyar irodalomban, például Ady Endre *A Hortobágy poétája* című versben vagy Csokonai Vitéz Mihály a *Jövenődés az első iskoláról a Somogyban* című versében is, melyben Rideghez hasonló társadalomkritikával Csokonai is rákérdez a felelősökre:

„Hát, múzsáknak szentelt
Kies tartomány!
Íly számkivetve volt
Nálad minden tudomány?
Hát csak sertést nevelt-é
Itt a makk s haraszt?
Hát csak kanásznak termett
A somogysági paraszt?
Istenem!

Senki sem
Vette észbe,
Hogy e részbe
Árva még Somogy!

Hány jó ész lett vaddá,
Hogy nem mívelték?
Hány polgár búnyikká?
Hogy jóba nem nevelték!
Dudva lenne a dudvák
Közt az ananász:
Kanász marad akinek
A nevelője kanász.
Hát már, hogy
A Somogy
Íly tudatlan,
Formálatlan,
Kie a hiba?"

Elbeszéléseinek és regényeinek pedig természetesen akkor van a legellenállhatatlanabb bája, amikor a gyermekkorról ír. Kinek a gyermekkoráról? A sajátjáról vagy Regös Bendegúzeról? Mintha mindig ugyanarról a gyermekről írna, erőteljesen önéletrajzi élményekből táplálkozva. Vitathatatlan, Rideg Sándor valamennyi regényében és elbeszélésében ugyanaz a Regös Bendegúz jelenik meg, aki talán önmaga alakmása. Bendegúz, illetve maga az író pedig talán Tamási Áron Ábelének vagy a német Naszredin Hodzsának, azaz Till Eulenspiegelnek lehetne távoli rokona, aki bölcs bagoly, azaz eulen és szembesítő tükör, azaz spiegel is. Tükröt tart szinte valamennyi társadalmi réteg elé kópésan, humorosan, és olykor vaskos trágárságotól sem riad vissza. Rideg Sándornak hogyan telt a gyermekora? Műveiben vastagon ecseteli és hetyke kamaszossággal, szinte hencegve, idézi vissza gyermekkori kópéságait. Almát lop az uraság kertjéből, ürgét önt a cigányokkal, egy koldustól harminc krajcárért káromkodni tanul. Kitanulja a koldusoktól a koldulás mesterségét. Énekelve végigkoldulja az egész falut, majd a szomszédos falvakat is. Így emlékezik erre az időszakra: „*Anyám is azt tapasztalta, hogy ugyanolyan gazember vagyok, mint hónapokkal azelőtt voltam. Meg is mondta mindennap, hogy utolsóbb vagyok az utolsónál.*” A koldus alakja és a koldusokhoz való vonzódása meglepően gyakran tér vissza műveiben. Főleg a gyermekkort felidéző írásokban. Gyermekként sokat csavargott, és amikor koldussal találkozott, mindig kunyerált a koldus tarisznyájából kenyeret. Hozzá gyümölcsöt lopott és patakvizet ivott. A családja nagy nélkülözésben élt: „*Szegénység látszott a házunk minden eresztékén, a berendezésen és az életben maradt gyerekek arcán egyaránt. Télen fáztunk, nyáron éhezünk.*” A *Tűzpróbában* apját szorgos, de naiv embernek mutatja be, aki mindig hitegeti a családját, hogy most épp szegények, de hamarosan meggazdagodnak. A felnőtt író elnéző mosollyal így mentegeti apját: „*A mese olyan embernek való, aki*

hinni tud, s amit apám mesélt, maga is szentül hitte.” Mennyire jellemző példának okáért Rideg Sándor saját gyermekéveit idéző novellája, a *Magunk szegénysége*, a történet kisfiú hőséne, a kis koldusnak életrealitása és talpraesettsége. Engedtessek meg itt egy rövid szubjektív kiszólás, egy saját gyermekkori emlékem megidézése. Jómagam falusi környezetből, a Mátra lábánál fekvő Domoszlóról származom. A szüleimmel szedtük a málnát a nyári szünetben, hajnaltól estig, sötétedésig. Amikor átvették a felvásárlók a rengeteg málnát, nagyon kevés pénzt adtak érte. Megkérdeztem apámat, megéri-e ez nekünk így, ha beszámítjuk a benzinköltséget, a munkadíjunkt, a permetezés, földművelés és egyéb munkálataink költségeit. Apám azt mondta, hogy ne számoljuk ezt, mert akkor még jó, ha nem negatív a napi mérlegünk. De nekünk akkor is dolgoznunk kell, ha ebben nem sok hasznunk van. Mert az embernek dolgozni kell. Rideg Sándor így ír a *Magunk szegénységében*: *„Az én szüleim igazi szegény emberek voltak, akik dolgoztak anélkül, hogy ebből valami különösebb hasznuk lett volna.”* A *Tűzpróba* című regény olyan kiváló szociografikus önéletrajzi regény és olyan kiváló falurajz, hogy méltó társa Illyés Gyula, Szabó Zoltán, Szabó Pál, Veres Péter, Darvas József és mások hasonló tematikájú, de Rideg regényénél lényegesen közismertebb munkáinak. A *Tűzpróba* ugyan nem érte el az *Indul a bakterház* népszerűségét, de tematikában és színvonalban annak méltó társa. A felelőtlen csibész kamaszt felnőtté avató próbatételek szerepe is megvan mindkét regényben. Az *Indul a bakterházban* ez a tehénpásztorság, a *Tűzpróba*ban a béressors. Amikor béresként dolgozott, ezt a dalocskát énekelgette magában:

*„Nincs szebb madár a pípesnél,
Nincs szegényebb a béresnél.
Akármerről fúj a szellő hideg a,
A gróf úr béresének nincsen szűre, fázik a.”*

A „bendegúzos kutyaütőség”, hetykeség és pajkos vásottság a felnőtt Rideg Sándorban is megmaradt. Erről tanúskodik Devecseri Gábor a már említett *Lágymányosi istenek* címmel összegyűjtött tanulmánykötetében a Rideg Sándorról írott tanulmányában, melynek a *Lassan, gőgösen* címet adta. Kiválóan megvilágítja ezt az anekdota, melyben Monáth Márta (Devecseri szomszédnője) panaszkodik Rideg Sándor antiszociális viselkedéséről: *„Márta nem hagyta magát. – És azt is mondják, hogy a festő, aki önnel egy házban lakik, bepanaszolta, mert le tetszett vizelni a szilvafáit. Sándor felháborodott. – Először is – mondta sértett s királyi arccal – én a saját verandámon huggyozom. Ha annak a festőnek nem tetszik, vigye el alóla a szilvafáit.”* Ne feledkezzünk persze el a *Daruszegi vásárnapokról* sem, annak lazán egymásba kapcsolódó novelláiban is ez a sajátos tematika és epikus hang jelenik meg. Az imént említett szociografikus írók inkább egy igazi kortársat is említsek, a ma már szinte teljesen elfeledett Kamjén Istvánt (1907–1976), akinek alkalmi munkásokról és kubikusokról szóló írásai sok rokonságot mutatnak Rideg epikai megszólalásmódjával. Talán Rideg Sándor után az ő könyveit is leporolhatnánk. De addig még Rideg Sándort is újra fel kell fedoznünk.